

В. В. Муранова, ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Викладено результати аналізу тенденцій міграційних процесів у світі та Україні в епоху глобалізації. Обґрунтовано положення про необхідність створення спецкурсу щодо філософських, юридико-психологічних і філософсько-правових аспектів правового регулювання міграційних процесів. Визначено, що доцільна і науково обґрунтована міграційна політика держави є інструментом її збагачення та розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: філософія права; глобалізація; міграційні процеси; міграційна політика; громадянське суспільство.

Нині під впливом глобалізації опинились всі основні сфери життєдіяльності людства: економіка, політика, культура і саме суспільство. Відбуваються істотні зміни внутрішнього змісту цих соціальних сфер: з'являються нові актори на економічній та політичній арені, суспільство стикається з новими формами побудови соціальних зв'язків і організації життєдіяльності, принципами та механізмами регулювання економіки, політики, культури, змінюються пріоритети суспільного життя, швидкість та обсяг виконання виробничих операцій і людських дій [1, с. 54].

Глобалізаційні процеси сприяли різкій інтенсифікації світових міграційних потоків, привели до формування принципово нової міграційної ситуації у світі. Так, за даними Міжнародної організації з міграції, на теперішній час у світі значно більше міжнародних мігрантів, ніж будь-коли, і якщо мігруюче населення продовжуватиме зростати такими самими темпами, як і за останні 20 років, то у світі до 2050 р., за підрахунками вчених, буде загалом 405 млн міжнародних мігрантів [2]. Водночас для України зазначена проблема є особливо актуальною, адже наша держава нині входить до десяти країн світу, які є лідерами з міграції, і, як повідомляє журнал Weekly.ua, у світі вже нараховується 6,6 млн українців-мігрантів та відповідно 5 млн людей, яких прийняла наша країна [3].

Теоретичне розроблення проблем міграції в сучасній українській державі має міждисциплінарний характер, тому її досліджують вчені різних галузей знань: філософи, психологи,

соціологи, демографи, економісти, юристи та ін. [4, с. 25]. Серед них О. Бандурка, І. Гарна, О. Джужа, Н. Жукова, П. Казьміркевич, А. Колодій, М. Костицький, С. Мосьондз, О. Малиновська, А. Мозоль, В. Олефір, В. Пасісниченко, Ю. Римаренко, Н. Тиндик, Т. Цуркан, С. Чехович, В. Чумак та ін.

Водночас залишаються недостатньо розробленими філософсько-правові та юридично-психологічні аспекти міграційної політики, відсутнє законодавче визначення її напрямів, принципів діяльності державних органів у сфері міграції, стратегічних цілей, завдань і стандартів із забезпечення реалізації прав людини. Крім того, на нашу думку, внаслідок стрімкого розвитку об'єднаної світової спільноти, глобалізації та трансформації міграційних процесів потребує реформування вся міграційна політика, а також необхідне вдосконалення, оновлення чинного законодавства у сфері міграції. Зазначені зміни мають бути дієвими та відповідати глобалізаційним викликам. Тобто міграційна політика держави має бути інструментом її збагачення, економічного, соціального, культурного становлення та розвитку громадянського суспільства.

Мета дослідження – визначити актуальні проблеми і тенденції розвитку міграційних процесів у світі та Україні в епоху глобалізації.

Саме поняття “глобалізація” з’явилося у працях французьких та американських авторів у 60-х рр. ХХ ст., а вже нині воно вживається в усьому світі. Проте універсального тлумачення цього поняття чи спільної інтерпретації досі не існує і при розгляді цього соціального феномена виділяють три основні підходи: з позиції гіперглобалістів, трансформістів і скептиків [1, с. 55–58].

З позиції гіперглобалістів (Ohmae K., Guehenno J. M., Wriston W. та ін), в епоху глобалізації традиційні національні держави стають неприродними, тобто транснаціональні сітки виробництва, торгівлі і фінансів денаціоналізують економіку, перетворюючи її в економіку “без кордонів”; національна влада все менше здатна контролювати те, що відбувається всередині їх власних країн, а також задовольняти вимоги своїх громадян. Гіперглобалісти, вивчаючи джерело походження глобальних змін у сферах життя суспільства, використовують переважно економічну логіку. В економіці “без кордонів” національній владі відводиться роль посередницьких інститутів, обслуговуючих світовий капітал, перехідної організації для управління економічними процесами. Варто зазначити, що гіперглобалістів можна розподілити на неолібералів, які є прибічниками перемоги автономії особистості й

законів ринку над державною владою, та радикалів і неомарксистів, які схильються до інших варіантів суспільного ладу (приміром, передбачають істотне посилення структурної нерівності як усередині окремої країни, так і між країнами). Проте і одні й інші впевнені в тому, що глобалізація – першопочатково – це економічне явище, яке веде до подальшої фундаментальної перебудови всього людського устрою та встановлення нових форм соціальної організації.

Скептики (Huntington S. P., Hirst P., Thompson G., Gordon D., Weiss I. та ін.) не бачать у глобалізації нічого загрожуючого ні для світу, ні для національної держави. Глобалізація асоціюється у них винятково з економічними змінами, що передують формуванню інтегрованого світового ринку, який посилює взаємодію між національними економіками, і вважають, що поза контролем зі сторони національних урядів міжнародні економічні відносини були б менш активними.

Трансформісти (Giddens A., Castells M., Hoogvelt A. та ін.) вважають, що глобалізація – це потужна трансформуюча сила, відповідальна за всебічну зміну національних спільнот і їх суспільств, економіки, соціальних інститутів і світового порядку загалом. Причому напрям цих змін лишається невизначеним, оскільки трансформісти розуміють глобалізацію як історичний процес, повний суперечностей. На відміну від скептиків та гіперглобалістів, трансформісти не намагаються передбачити майбутній перебіг подій глобалізації і побудувати ідеальну картину “глобалізованого світу”, вони вважають глобалізацію історичним процесом, не детермінованим усім перебігом людської історії, а значною мірою сформованим ситуативними чинниками. За цією позицією події глобалізації історично безпрецедентні, усі країни світу стають функціональною частиною великої глобальної системи, в якій існує своя стратифікація держав, товариств і співтовариств, тобто в цьому разі не йдеться про утворення єдиного світового співтовариства.

Слід зазначити, що існують і противники глобалізації – антиглобалісти, які вважають, що це явище призводить лише до негативних тенденцій, таких як: глобальна конкуренція; гео економічні змагання, у яких переможець отримує все, а переможений позбавляється геополітичної значимості [1, с. 58].

На нашу думку, цікавим і обґрунтованим є підхід гіперглобалістів, однак вважаємо глобалізацію природною трансформуючою силою, яка, вносячи зміни у всі сфери

суспільного життя людства, сприяє інтеграції та розбудові глобального громадянського суспільства.

У кінці ХХ – початку ХХІ століття глобалізація стала основоположною тенденцією соціального розвитку всієї цивілізації. Водночас одним з парадоксів глобалізації в сучасному світі стало посилення прикордонного контролю і візового режиму в умовах усунення кордонів в економіці, інформаційному та культурному просторах. Віртуальність “рівних можливостей” способу життя в державах з якісно різним рівнем економічного розвитку стала причиною масових міграційних процесів, тому нині міграційні процеси спричинені різними мотивами та пов’язані з етнічними, економічними, політико-географічними та іншими проблемами, а також долею конкретної особи-мігранта [4, с. 19, 21]. Основними тенденціями сучасної міжнародної міграції, як вважають українські дослідники [4, с. 20], є: глобалізація міжнародної міграції; якісні зміни у світових міграційних потоках; визначальна роль економічної, насамперед трудової, міграції; значне зростання нелегальної міграції; збільшення масштабів та розширення географії вимушеної міграції; зростання загальної ролі міжнародної міграції в демографічному розвитку розвинених країн світу; фемінізація міжнародної міграції; подвійний характер міграційної політики на національному, міжнародному, регіональному та світовому рівнях, інші чинники.

Що ж до України, міграційні процеси на наших теренах набули значних масштабів і потребують вироблення стратегії їх ефективного врегулювання. Адже нині наша держава є країною походження, транзиту та призначення мігрантів.

Проте, на думку експертів, об’єктивно поглянути на еміграцію з України, як і на імміграцію в неї, на практиці дуже складно, й обсяги цих процесів просто неможливо адекватно підрахувати [5, с. 26]. Так, згідно з інформацією МВС України, у країні на обліку перебувають понад 310 тис. іноземців [6], а за оцінками МОМ, як уже зазначалося вище, загальна кількість іммігрантів сягає більше як 5 млн.

Кількість емігрантів 2010 р. становила 6563,1 тис. осіб (тобто понад 6,5 млн, що становить 14,4 % населення). Основними країнами призначення є Росія, Польща, США, Казахстан, Ізраїль, Німеччина, Молдавія, Італія, Білорусія та Іспанія [7].

Розглядаючи Україну як “країну походження”, зрозуміло, що трудова міграція залишається вагомим кількісним та якісним складником українського сьогодення. Щодо гендерного розподілу

українських трудових мігрантів, то 67 % становлять чоловіки і 33 % – жінки. Основні сфери працевлаштування: будівництво – 54 %, домашній догляд – 17 %, оптова і роздрібна торгівля – 9 %, сільськогосподарський сектор – 9 %, промисловість – 6 %, інші види робіт – 5 %. Причиною трудової міграції переважно західного регіону в основному слугує рівень економічної розбіжності між регіонами, що є досить значним. Наприклад, дохід на одну людину в Донецькій області становить 683 дол. США (за результатами 1-го кварталу 2011 р.), що на 20 % вище, ніж середній дохід по Україні (550 дол. США), тоді як дохід у Чернівецькій області (352 дол. США) на 37 % нижчий від середнього. Так, економічні диспропорції й асиметричні шляхи розвитку між регіонами мають сприйматися як один із чинників, який пояснює найбільшу чисельність емігрантів з Чернівецької, Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Волинської, Черкаської, Тернопільської, Хмельницької областей. Інші ключові чинники – це близькість до кордону з країнами Європейського Союзу, налагоджені міграційні та культурні зв'язки та ін. [8].

Українська трудова міграція певною мірою може бути охарактеризована як “відплив мізків” у контексті наявної невідповідності між навичками мігрантів і тими посадами, які вони обіймають. Лише деяким мігрантам вдається знайти роботу за кордоном відповідно до рівня їх кваліфікації. Незалежно від їх освіти, майже всі вони здійснюють низькокваліфіковану роботу [8].

Слід зазначити, що Україна залишається однією з країн походження, які постраждали від торгівлі людьми найбільше, зокрема 2010 р. кількість постраждалих становить 1085 осіб, з яких 685 – жінки, 400 – чоловіки. З'являються численні нові тенденції, зокрема збільшення випадків трудової експлуатації; розширення груп ризику населення: це можуть бути не лише дівчата (15–24 років), а й жінки та чоловіки різного віку; зростання кількості виявлених дітей та іноземних громадян, які постраждали від торгівлі людьми. До країн, у яких кількість постраждалих є найбільшою, належать: Росія (33 %), Туреччина (16 %), Польща (14 %), Чехія (5 %), Італія (4 %), Україна (4 %) та інші країни (24 %) [8].

Щодо імміграції, як уже зазначалося вище, існують розбіжності, проте міграційні тенденції ще від 2005 р. засвідчують факт переходу України від статусу “країни походження” до статусу “країни призначення”. Так, якщо розглядати чисельність іммігрантів, за оцінками МОМ, то вони становлять 11 % населення.

При цьому відсоток жінок серед іммігрантів становить 57,2 %; біженців – 0,1 %. Основні країни, які є джерелами міграції, це – Росія, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Молдавія, Азербайджан, Грузія, Вірменія, Таджикистан, Киргизія. Варто зазначити, що 2010 р. Україна отримала 5289 млн дол. США грошових переказів [7; 8; 9, с. 13].

Найбільш заселеними легальними іммігрантами регіонами залишаються Київ, Донецька, Харківська та Одеська області [9, с. 14].

Відповідно Україна розглядається як країна транзиту, тому що сусідство з Європейським Союзом проклало через нашу державу центральноєвропейський – один з п'яти головних маршрутів глобальної нелегальної міграції з країн СНД і Південно-Східної Азії до Західної Європи. Він пролягає через Російську Федерацію, Україну, Польщу, Чехію до країн Європейського Союзу. Хоч наразі цей маршрут став другорядним, адже масштаби міграції до Європейського Союзу через Схід Європи не такі суттєві, як через її Південь. Загалом пік нелегальних мігрантів через територію України становив 65 тис. іноземців та припадав на 1994–1998 рр. Потрібно також зазначити, що превентивні заходи на сході країни щодо непропускання потенційних незаконних мігрантів дали змогу стабілізувати ситуацію на західному кордоні України. Так, суттєво зменшилася кількість спроб незаконного перетину державного кордону громадянами традиційних регіонів – постачальників незаконних мігрантів: Африки, Південно-Східної Азії, Близького Сходу. Водночас зберігається тенденція незаконної міграції великої кількості громадян з країн СНД, які мають намір незаконно потрапити до країн Європейського Союзу і використовують при цьому підроблені, чужі та недійсні документи [8; 9, с. 11–12].

Охарактеризований вище стан міграційних процесів створює численні проблеми в економічній, соціальній, культурній та інших сферах і відповідно впливає на стан громадянського суспільства. Зокрема, окремі дослідники (В. Чумак, П. Казьміркевич, А. Стародуб, О. Сушко та ін.) виклики, які нині постають перед Україною внаслідок активізації міграційних процесів, поділяють на виклики економічного, соціального та культурного характеру [6 с. 9–10]. Ці виклики, на нашу думку, слід вивчати та досліджувати насамперед з позицій філософії права та юридичної психології для розроблення науково обґрунтованої стратегії міграційної політики в нашій державі.

До економічних насамперед належать проблема безробіття, становище українських нелегальних мігрантів за кордоном, низький рівень життя серед іммігрантів в Україні [6, с. 9]. Так, у пошуках ліпше оплачуваної праці та вищого рівня життя українці їдуть за кордон. Це і є одним з головних викликів для України – створення гідних умов праці та життя для громадян, щоб зменшити вплив інтелектуальної та висококваліфікованої частини працездатного населення.

До соціальних (соціально-психологічних) проблем слід віднести нелегальну та злочинну міграцію, торгівлю людьми, а також вияви дискримінації, ксенофобії щодо іммігрантів. Так, згідно з інформацією МВС України, 2011 р. за межі держави вислали більше як 13 тис. нелегальних мігрантів, за порушення правил перебування до адміністративної відповідальності притягнуто 55 тис. іноземних громадян. За результатами правозахисної діяльності щодо дотримання законів про міграцію та біженців, протидії виявам ксенофобії прокурорами в торік порушено 9 кримінальних справ, 8 – скеровано до суду, внесено 229 документів прокурорського реагування, за результатами яких до відповідальності притягнуто 164 чиновники [6, с. 9; 10].

Один із найгучніших злочинів нещодавно відбувся в Одесі, коли громадянин Росії, кілер Аслан Дікаєв розстріляв українських міліціонерів. Як відомо, його затримання супроводжувалося штурмом приватного будинку із застосуванням сил спеціального призначення, що також засвідчило необхідність вироблення ефективного механізму міграційної політики. Варто зазначити, що цього року Кабінет міністрів дав змогу в'їхати в Україну або залишитися для постійного проживання 8217 іноземцям та особам без громадянства, збільшивши квоту на 2012 р. на 622 іноземці, порівнюючи з 2011 р. [5, с. 25–27; 10]. Соціальні проблеми також створює трудова міграція, яка призводить до руйнації моральних цінностей, зокрема сімейних відносин, соціального сирітства [6, с. 10], та поширення інших негативних для України явищ, які потребують ґрунтового юридико-психологічного дослідження.

До культурних проблем, які можуть вивчатися з позицій філософії права та юридичної психології, можна віднести низький рівень освіти серед іммігрантів, недостатнє знання мови, утворення закритих спільнот, що перешкоджає належному сприйняттю культури та звичаїв, і як результат – відсутність інтеграції, що в майбутньому може призвести до криміналізації [6, с. 11].

Таким чином, інтенсифікація міграційних потоків загострює питання побудови ефективної міграційної політики та міграційного менеджменту і в кожній окремо взятій країні зокрема, і у світі загалом. Великі міграційні потоки, які проходять через Україну, потребують від уряду виваженої та збалансованої міграційної політики [9, с. 14], яка має: 1) забезпечувати ефективне державне управління міграційними процесами; 2) підтримувати сталий демографічний і соціально-економічний розвиток країни; 3) зміцнювати національну безпеку; 4) інтегрувати національну міграційну політику в загальноєвропейську; 5) створювати умови для безперешкодної реалізації прав українських громадян; 6) забезпечувати свободу і законні інтереси мігрантів; 7) здійснювати ефективний міграційний контроль, спрямований на запобігання і подолання негативних наслідків міграції та недопущення порушення прав, свобод і законних інтересів мігрантів і громадян України; 8) сприяти розбудові громадянського суспільства; 9) зміцнювати стабільність і злагоду в державі, підтримувати авторитет вищих державних органів та інституцій.

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що у зв'язку з сучасними глобальними міжнародними міграційними тенденціями, європейською орієнтацією України (про що свідчить процес виконання Плану дій з візової лібералізації), початком реформування інституцій у сфері міграції (утворення Державної міграційної служби, а в майбутньому – можливо і міліції у сфері міграції) тощо, слід здійснити фундаментальне дослідження та створити відповідний спецкурс щодо юридично-психологічних та філософсько-правових аспектів міграційних процесів (філософсько-правових та нормативно-юридичних засад протидії нелегальній міграції), а також розглядати ці аспекти соціального життя в межах інших дисциплін більш розлого. Адже, як бачимо, існує чимало проблем, що виникають у зв'язку з розвитком глобалізаційних тенденцій, які потребують спеціального філософського (філософсько-правового), культурологічного, юридико-психологічного, теоретико-правового та галузевого юридичного аналізу. Серед них, зокрема, як низка соціальних проблем, пов'язаних з нелегальною міграцією та мультикультуралізмом, входженням мігрантів у нові суспільства, а також соціальних та етнічних проблемних питань формування та реалізації міграційної політики в межах окремих країн, так і психологічна специфіка тривання процесів адаптації індивіда до нових умов, психологічні особливості зміни соціальних позицій та досягнення кар'єри;

специфіка набуття нових особистісних якостей, нових поведінкових виявів; знання й урахування чинників психологічної сумісності на етапі вияву індивідуальних особливостей та інтеграції в новому суспільстві; особливості становлення та розвитку психологічної готовності до виконання нового типу діяльності й до спілкування в іншому соціальному середовищі; взаємозв'язки соціально-політичних світових процесів та динаміки адаптації мігрантів до соціальних середовищ, що їх приймають, організаційно-правові та соціально-економічні передумови пристосування, культурної інтеграції тощо; чинники, що визначають процес означеної адаптації; ступінь та час пристосування в різних типах ситуацій; проблеми толерантності й конфліктогенності (зокрема, їх кримінологічні та кримінально-правові аспекти) у контексті взаємодії етнічних мігрантів з місцевим населенням приймаючих суспільств. Об'єктом спеціальних філософських та юридично-психологічних досліджень можуть бути також сім'ї вимушених переселенців з дітьми, які стикаються з максимальною кількістю труднощів [4, с. 25–26, 30], питання соціальних гарантій і передумов захисту дітей-мігрантів та педагогічно-психологічні проблеми адаптації мігрантів шкільного віку.

Пропонований спецкурс може стати в нагоді як правоохоронцям, покликаним протидіяти нелегальній міграції (хоча вони в основному зосереджені на максимально наближених до професійних потреб практичних аспектах), так і бути корисним теоретикам, науковцям, дослідникам цих проблем, законодавцям, які розробляють нормативні акти для подальшого врегулювання міграційних процесів, службовцям, покликаним упроваджувати в життя законодавчі ініціативи, а також усім, хто колись міркував над окресленими проблемами або пов'язаний з ними безпосередньо в силу своїх життєвих обставин.

Список використаних джерел

1. Преображенская Н. М. Миграция в условиях глобализации (социально-философские аспекты) : дис. ... канд. философских наук : 09.00.11 / Преображенская Надежда Михайловна. – М., 2007. – 190 с.
2. Міжнародна організація з міграції. Звіт із світової міграції у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iom.org.ua/index.php?page=news&type=publication&id=477#>

3. Україна увійшла в десятку країн-лідерів з міграції : за даними Журналу Weekly.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://weekly.ua/accent/vlast/2012/01/19/150226.html>

4. Тиндик Н. П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Тиндик Надія Петрівна. – Львів, 2009. – 526 с.

5. Потіха А. Міграційні процеси в Україні / А. Потіха // Інформаційно-аналітичний журнал: “Україна: події, факти, коментарі”. – 2011. – № 22. – С. 25–31.

6. Чумак В. Завдання і виклики міграційної політики України / В. Чумак, П. Казьміркевич, А. Стародуб, О. Сушко // Реформи у міграційній сфері: українські потреби та польський досвід. – К. : Ін-тут Євро-Атлантичного співробітництва, 2010. – 40 с.

7. Міграція і грошові перекази: цифри і факти. 2011 рік / Статистичний довідник // Підготовлене спеціалістами відділу Всесвітнього банку за оцінкою перспективи розвитку Діліп Рата, Санкет Мохпатра і Ані Сілвал [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/Factbook2011Russian.pdf>

8. Міграція в Україні. Факти і цифри. Міграція для загального блага / Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf

9. Казьміркевич П. Координація міграційної політики України: уроки Польщі / П. Казьміркевич, О. Львова, В. Чумак // Ін-т справ публічних, Варшава ; Міжнар. центр перспективних досліджень, Київ. – К., 2009. – 55 с.

10. Щоденна інформаційна газета “ДЕНЬ”. – 2012. – № 38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.day.kiev.ua/ua.2012.38>